

**TANAH ADAT MASYARAKAT ORANG ASLI DI
NEGERI SEMBILAN: KAJIAN KES DI LANGKAP,
KUALA PILAH, PARIT GONG JELEBU DAN
BUKIT KEPONG, PORT DICKSON**

(Customary Land of the Orang Asli Communities in Negeri Sembilan: Case studies in Langkap, Kuala Pilah; Parit Gong, Jelebu and Bukit Kepong, Port Dickson)

**Izawati Wook*

izawati@usim.edu.my

Arif Fahmi Md Yusof

fahmi@usim.edu.my

Kamilahwati Mohd

kamilah@usim.edu.my

Intan Nadia Ghulam Khan

intan@usim.edu.my

Fareed Mohd Hassan

fareed@usim.edu.my

Abd Hakim Mohad

abdhakim@usim.edu.my

Dina Imam Supaat

dina@usim.edu.my

Adzidah Yaakob

adzidah@usim.edu.my

Fakulti Syariah dan Undang-undang,
Universiti Sains Islam Malaysia.

Terbit dalam talian (*published online*): 3 Januari 2020

Sila rujuk: Izawati Wook, Arif Fahmi Md Yusof, Kamilahwati Mohd, Intan Nadia Ghulam Khan, Fareed Mohd Hassan, Abd Hakim Mohad, Dina Imam Supaat dan Adzidah Yaakob. (2020). Tanah Adat Masyarakat

orang Asli di Negeri Sembilan: Kajian kes di Langkap, Kuala Pilah; Parit Gong, Jelebu and Bukit Kepong, Port Dickson. *Kanun: Jurnal Undang-undang Malaysia*, 32(1), 93-118.

Abstrak

Hak terhadap pegangan tanah yang selamat diterima sebagai salah satu petunjuk pembangunan lestari seperti yang dinyatakan dalam Agenda 2030 Matlamat Pembangunan Lestari. Bagi masyarakat minoriti orang asal khususnya, hak pegangan tanah yang selamat merupakan perkara asas bagi mengekalkan jati diri dan kehidupan mereka. Artikel ini menghuraikan hasil kajian kes tanah adat masyarakat orang asli di Negeri Sembilan, iaitu di Langkap, Kuala Pilah, Parit Gong di Jelebu dan Bukit Kepong di Port Dickson. Kajian ini berasaskan kerangka prinsip *common law* sebagai asas pengiktirafan tanah adat masyarakat asal di negara ini. Kajian kes menunjukkan bahawa masyarakat orang asli Temuan melihat tanah dan kawasan yang mereka tinggal, bertani dan sebagainya sebagai satu “kawasan” ataupun “wilayah” yang dimiliki oleh komuniti mereka yang dipelihara berasaskan adat perpatih bagi kesejahteraan komuniti pada masa ini serta generasi yang akan datang. Di dalam wilayah tersebut, terdapat kawasan di sekitar penempatan dan pertanian yang penting sebagai kawasan rayau yang berfungsi sebagai zon penyangga (*buffer zone*) kepada ahli yang memerlukan. Masyarakat orang asli mempunyai “sistem perundangan” mereka sendiri yang diatur oleh adat dan sistem komuniti yang tersusun dengan konsep wilayah tersendiri. Hasil kajian ini penting bagi memberikan pengetahuan dan kefahaman masyarakat di negara ini terhadap komuniti orang asli serta amalan mereka yang mungkin mampu membuka jalan ke arah perubahan dasar dan undang-undang yang memberikan perlindungan yang lebih baik kepada mereka selaras dengan matlamat pembangunan lestari.

Kata kunci: Orang asli, Temuan, tanah adat, adat perpatih, matlamat pembangunan lestari (SDGs)

Abstract

Securing tenure rights to land is recognized as an indicator to achieve the sustainable development goals as outlined in Agenda 2030. Land is an essential foundation for vulnerable indigenous peoples to maintain their livelihood and identity. By providing a case study of the Orang Asli Temuan in Negeri Sembilan on the customs, practices, use and traditions relating to land, drawn on the framework of common law

jurisprudence on indigenous peoples' customary land, this paper illustrates the significance of land and its security for the communities. In particular, by using case study, this paper investigates the customary land of the Orang Asli in selected villages: Langkap in Kuala Pilah, Parit Gong in Jelebu and Bukit Kepong in Pasir Panjang. It is found that the Temuan Orang Asli regard the land and territory that they live in as belonging to their own community, and its maintenance based on Adat Perpatih is vital for the community and future generations. Within this territory, there are areas surrounding the settlement and agricultural areas that they regard as foraging areas which function as a buffer zone for community members. It is evident that the Orang Asli communities have their own "legal system" based on their customs and community system. The research findings are important to provide knowledge and understanding of the communities and their practices, which may pave the way towards changes in laws and policies to better protect these peoples, consistent with sustainable development goals.

Keywords: Orang asli, Temuan, customary land, adat perpatih, Sustainable Development Goals (SDGs)

PENDAHULUAN

Artikel ini meneroka kedudukan tanah masyarakat orang asli Temuan di Negeri Sembilan berdasarkan kerangka undang-undang *common law* yang mengiktiraf hak tanah orang asal di Malaysia. Analisis kedudukan tanah adat masyarakat ini termasuklah tanah yang mereka duduki, khususnya dari sudut amalan dan tradisi mereka. Memandangkan masyarakat orang asli adalah sangat pelbagai, memahami adat mereka memerlukan kajian khusus, sedangkan bahan terbit tentang tanah adat masyarakat ini sangat terhad.

Seperti yang dimaklumi ramai, sistem perundangan di negara ini bercirikan pluralisme undang-undang (Aun, 2005). Setiap kaum mempunyai adat dan undang-undang adat tersendiri. Aspek adat yang biasanya boleh dikuatkuasakan undang-undang termasuklah perkara yang berkaitan dengan pemilikan tanah dan perwarisan harta. Undang-undang adat Melayu contohnya merupakan gabungan daripada amalan tradisional dan undang-undang Islam dan adat asli Melayu yang masih diamalkan secara meluas dan diiktiraf di bawah undang-undang. Kedudukan adat masyarakat Cina dan Hindu mengenai perkahwinan dan perceraian telah

menjadi kurang relevan sejak penggabulan *Akta Pembaharuan Undang-undang (Perkahwinan dan Perceraian) 1976*. Akta ini yang sebahagian besarnya berdasarkan undang-undang Inggeris memperkenalkan undang-undang seragam mengenai perkahwinan, perceraian dan perkara sampingan dalam kalangan bukan Islam.

Perbincangan adat dalam konteks sistem undang-undang di Malaysia sering dihadkan kepada kumpulan yang mempunyai jumlah yang signifikan, iaitu masyarakat Melayu, peribumi atau masyarakat asal di Sabah dan Sarawak, Cina dan India. Walau bagaimanapun, sangat sedikit ditulis dan diketahui di luar komuniti orang asli mengenai adat mereka. Hak dan kepentingan mereka terhadap tanah juga tidak diambil kira sewajarnya dalam kajian berkaitan undang-undang tanah dan sumber asli. Sungguhpun penghakiman mengenai kes tuntutan tanah oleh Orang Asli boleh menjadi rujukan kepada konsep tanah adat yang dibangunkan daripada keterangan (*evidence*) yang dibentangkan dalam kes tersebut, bilangan kes yang terhad setakat ini mungkin tidak mencerminkan keseluruhan senario memandangkan kepelbagaian budaya masyarakat orang asli. Sungguhpun terdapat banyak kajian mengenai orang asli dalam pelbagai disiplin, penyelidikan berkaitan tanah masyarakat ini adalah terhad (Mat Nor, 1996; Hamzah, 2012; Hamzah, 2011).

Kajian ini menggunakan pendekatan kualitatif berdasarkan kajian kes terhadap tiga buah kampung di Port Dickson, Negeri Sembilan. Kampung yang dipilih ialah Kampung Orang Asli Parit Gong di daerah Jelebu; Kampung Orang Asli Langkap di daerah Kuala Pilah; dan Kampung Orang Asli Bukit Kepong di Pasir Panjang di daerah Port Dickson. Terdapat 631 penduduk di Parit Gong, 447 penduduk di Langkap dan 91 penduduk di Bukit Kepong. Data dikumpulkan melalui temu bual secara individu dan perbincangan berfokus secara berkumpulan dengan ketua-ketua masyarakat kampung tersebut termasuk pengerusi jawatankuasa kampung. Selain itu, temu bual juga dibuat dengan seorang pakar dan penyelidik berkaitan *Adat Perpatih* di Negeri Sembilan untuk memahami adat tersebut yang kompleks sifatnya. Kesemua kerja-kerja empirikal ini dijalankan dalam tempoh kira-kira setahun di antara Oktober 2018 sehingga Julai 2019.

Projek penyelidikan ini dijalankan dengan kebenaran oleh jabatan kerajaan yang bertanggungjawab mengenai hal ehwal Orang Asli, iaitu Jabatan Kemajuan Orang Asli (JAKOA). Kebenaran juga turut diperoleh daripada ketua setiap kampung tersebut, iaitu Tok Batin sebelum

penyelidikan tersebut dijalankan. Selain itu, penyelidik juga mendapatkan kebenaran secara bertulis daripada setiap peserta sebelum temu bual dilakukan.

Artikel ini membincangkan latar belakang berhubung dengan masyarakat orang asli, kedudukan undang-undang dan isu tanah serta kepentingannya bagi mereka. Turut dijelaskan tentang kepentingan hak terhadap pegangan tanah yang selamat bagi masyarakat asal yang diiktiraf sebagai petunjuk penting ke arah mencapai matlamat pembangunan lestari dan analisis kedudukan undang-undang mencakupi *common law* yang mengiktiraf pemilikan tanah adat masyarakat peribumi di Malaysia termasuk masyarakatlah orang asli. Selanjutnya diterangkan tentang amalan masyarakat Temuan di Negeri Sembilan, kedudukan tanah sebagai asas identiti dan kehidupan, sistem komunal dan adat berkaitan yang diamalkan.

LATAR BELAKANG MASYARAKAT ORANG ASLI DAN PERKAITAN MEREKA DENGAN TANAH ADAT

Masyarakat Orang Asli dirujuk sebagai *aboriginal peoples* dalam pelbagai undang-undang termasuk Perlembagaan Persekutuan, Akta Orang Asli 1954 (Akta 134), Akta Perhutanan Negara 1984 (Akta 313) dan Akta Pemuliharaan Hidupan Liar 2010 (Akta 716). Khususnya, di bawah Akta 134, orang asli ditakrifkan menerusi ciri-ciri tertentu termasuk bahasa, cara hidup, adat dan kepercayaan serta keturunan atau hubungan darah kepada mana-mana kaum Orang Asli (Seksyen 3). Masyarakat orang asli ditakrifkan sebagai “anggota satu kumpulan etnik orang asli yang hidup bersama di satu tempat” (Seksyen 3).

Penggunaan perkataan “orang asal” dalam artikel ini merujuk keseluruhan orang asal di negara ini yang merangkumi orang asli dan juga masyarakat peribumi minoriti di Sabah dan Sarawak. Frasa ini yang semakin diterima pada peringkat kebangsaan berasal daripada frasa *indigenous peoples* dalam bahasa Inggeris yang digunakan dalam konteks undang-undang antarabangsa. Ringkasnya istilah ini merujuk kumpulan masyarakat peribumi yang kecil jumlahnya dan secara amnya dianggap sebagai terpinggir dalam pelbagai aspek khususnya politik, sosial dan ekonomi (Anaya, 2009).

Masyarakat orang asli dikelaskan kepada tiga kumpulan, iaitu Negrito, Sen’oi dan Melayu Proto. Pengelasan ini dibuat berdasarkan

agama, organisasi sosial dan ciri-ciri fizikalnya (Carey, 1976; Dentan *et al.*, 1997). Kumpulan utama tersebut terdiri daripada 18 kumpulan kecil lagi yang berbeza antara satu sama lain. Orang asli Temuan, iaitu kumpulan yang menjadi tumpuan kajian ini termasuk di bawah kumpulan Melayu Proto.

Orang Asli ialah masyarakat minoriti di negara ini dan pada umumnya dianggap sebagai kumpulan pinggir (*marginalised group*). Selepas lebih daripada 60 tahun Malaysia merdeka, mereka masih berada pada kedudukan yang rendah dari sudut sosial dan ekonomi. Data menunjukkan lebih daripada satu pertiga komuniti ini hidup dalam kemiskinan (Economic Planning Unit, 2015) dan berdepan dengan kekurangan zat makanan serta kekurangan tenaga kronik (Hasni, Halim, Omar, & Ghazali, 2017; Ching *et al.*, 2016). Masyarakat ini mempunyai tahap kesihatan yang rendah, dengan kadar kematian yang tinggi dalam kalangan ibu semasa melahirkan dan bayi semasa kecil. Dengan kadar penyakit berjangkit dan jangkitan parasit yang jauh lebih tinggi berbanding kumpulan masyarakat yang lain, jangka hayat mereka juga lebih rendah berbanding dengan purata kebangsaan (AL, 2009); (Idris, 16 March 2010). Selain itu, dalam aspek pendidikan, jumlah keciciran persekolahan dalam kalangan kanak-kanak orang asli masih tinggi dengan prestasi akademik yang lemah (Suhakam, 2010). Fakta ini mencerminkan ketidaksamaan masyarakat orang asli yang serius berbanding dengan penduduk lain di negara ini.

Keadaan ini juga ditambah dengan isu keselamatan pegangan tanah adat mahupun tanah yang mereka duduki serta pengiktirafan hak tersebut di bawah undang-undang. Sungguhpun Akta 134 menyediakan beberapa bentuk perlindungan kepada tanah orang asli, realitinya tidaklah menjadi satu kelebihan istimewa kepada masyarakat ini. Akta tersebut memberikan kuasa kepada pihak berkuasa negeri mengisytiharkan tanah yang diduduki orang asli sebagai Kawasan Orang Asli (seksyen 6) atau Rizab Orang Asli (seksyen 7). Selain itu, pihak berkuasa negeri boleh juga menggunakan kuasa yang diperuntukkan di bawah Kanun Tanah Negara (seksyen 62) untuk membuat perizaban bagi tanah yang diduduki oleh orang asli. Namun begitu, dari sudut amalan, berdasarkan laporan oleh Jabatan Kemajuan Orang Asli pada tahun 2015, terdapat kurang daripada 25% tanah yang diduduki orang asli dirizabkan sedemikian. Lebih daripada 75 000 hektar tanah lagi yang diduduki orang asli masih dipertimbangkan oleh pihak berkuasa negeri melalui permohonan yang telah lama dibuat oleh JAKOA.

Selain undang-undang dalam bentuk statut tersebut, mahkamah menerusi prinsip *common law* telah membangunkan suatu prinsip yang

mengiktiraf hak tanah adat (*customary land rights*) masyarakat tersebut menerusi beberapa kes yang melibatkan tuntutan tanah oleh masyarakat ini. Walau bagaimanapun kedudukan ini tidak menentu memandangkan masyarakat orang asli masih perlu membawa tuntutan mereka ke mahkamah. Dalam pada itu, terdapat banyak komuniti orang asli yang tinggal di tanah yang mungkin tidak memenuhi prinsip *common law*, oleh itu, mereka tidak boleh mendapatkan perlindungan prinsip *common law* tersebut. Antara yang terlibat termasuklah komuniti yang telah dipindahkan dari tanah adat ke lokasi yang lain. Prinsip *common law* dibentuk menerusi kes-kes yang sama faktanya diputuskan oleh mahkamah berdasarkan amalan mahkamah menggunakan doktrin *stare decisis*. Maksudnya, kes yang sama faktanya perlu diputuskan dengan prinsip yang sama.

Data daripada laporan hasil siasatan nasional yang dijalankan oleh Suruhanjaya Hak Asasi Manusia Kebangsaan Malaysia (Suhakam) terhadap kedudukan hak tanah masyarakat orang asal mendedahkan banyak insiden berkaitan tanah yang dialami oleh mereka (Suhakam, 2013; Idrus, 2011).

KESELAMATAN PEGANGAN TANAH DAN MATLAMAT PEMBANGUNAN LESTARI

Hak terhadap pegangan tanah yang selamat (*security of land right*) diiktiraf sebagai salah satu petunjuk penting bagi mencapai matlamat pembangunan lestari seperti yang dinyatakan dalam Agenda 2030 (*Sustainable Development Goals - SDGs*). Petunjuk kerangka global tersebut mengukur kemajuan pelaksanaan 17 matlamat pembangunan lestari di negara-negara di seluruh dunia. Agenda itu mengandungi banyak elemen yang relevan dalam isu pembangunan masyarakat Orang Asli terutamanya prinsip dan piawaian berasaskan hak asasi manusia.

Antara yang berkaitan termasuklah matlamat untuk mengakhiri kemiskinan (Matlamat 1), iaitu penting bagi sesebuah negara memastikan hak yang saksama kepada sumber ekonomi, akses kepada perkhidmatan asas, pemilikan dan juga kawalan terhadap tanah dan bentuk harta yang lain termasuk perwarisannya dan juga sumber asli (Sasaran 1.4). Satu indikator yang digariskan bagi mencapai matlamat tersebut ialah hak terhadap pegangan tanah yang selamat menerusi pengiktirafan undang-undang yang jelas (*“Secure tenure land rights with legally recognized documentation and the people perceive that their rights to land is secure” - Indicator 1.4.2*).

Bagi mencapai matlamat untuk mengakhiri kelaparan (Matlamat 2) adalah dengan cara meningkatkan amalan pertanian lestari, mempertingkatkan produktiviti pertanian dan pendapatan pengeluar skala kecil termasuk masyarakat Orang Asal menerusi pegangan dan akses tanah yang saksama (Sasaran 2.3). Malaysia juga telah mengiktiraf agenda tersebut menerusi rangka pelannya, Rancangan Malaysia ke-11 yang mencerminkan pelbagai dimensi SDG yang bertujuan untuk mengurangkan kadar ketidaksamaan (*inequality*) dalam masyarakat, relevan dalam kajian ini, melibatkan orang asli.

Seterusnya, berkaitan dengan elemen penting dalam SDGs ialah piawaian antarabangsa berkaitan kedudukan Orang Asal, seperti yang dicerminkan dalam Perisytiharan mengenai Hak-hak Orang Asal oleh Persatuan Bangsa-bangsa Bersatu (*United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, 2007*). Perisytiharan ini turut disokong oleh Malaysia dalam perhimpunan agung badan berkenaan pada tahun 2007. Perisytiharan tersebut memperuntukkan perlindungan yang kukuh terhadap hak tanah dan sumber asli masyarakat minoriti asal di sesebuah negara. Antara lain perisytiharan tersebut menyatakan bahawa masyarakat Orang Asal mempunyai hak untuk memiliki dan menggunakan tanah dan sumber asli yang mereka telah dan sentiasa mereka gunakan. Hendaklah juga diakui hubungan istimewa mereka dengan tanah yang diwarisi atau didiami yang merupakan sumber utama kehidupan, kesejahteraan sosial dan budaya serta asas identiti, kerohanian dan kebajikan mereka. Oleh ini, negara mempunyai kewajipan moral untuk menghormati hubungan istimewa tersebut dengan mengambil kira tradisi serta corak penggunaannya.

PRINSIP *COMMON LAW* MENGENAI PENGIKTIRAFAN HAK TANAH ORANG ASAL

Dalam prinsip *common law*, secara amnya, tanah milik masyarakat peribumi, termasuk orang asli, yang telah lama mereka diami diiktiraf undang-undang sebagai milik sah masyarakat tersebut. Terdapat sejumlah kes yang telah diputuskan oleh mahkamah yang mengesahkan kedudukan ini. Prinsip ini boleh dikuatkuasakan oleh pihak mahkamah.

Secara ringkas, *common law* mengiktiraf dan melindungi hak penduduk sedia ada di negara ini termasuklah hak yang berkaitan dengan pemilikan tanah. Hak tersebut terbit daripada adat masyarakat tersebut yang akan

terus wujud sehinggalah hak tersebut dilupuskan oleh peruntukan undang-undang berbentuk statut atau perbuatan oleh badan eksekutif kerajaan yang diberi kuasa oleh sesuatu statut. Hak tersebut tidak bergantung pada mana-mana peruntukan statut atau perisytiharan oleh kerajaan eksekutif. Hak tersebut wujud dengan sendirinya dan dilindungi oleh *common law*, tertakluk pada pelupusan melalui cara yang diperuntukkan oleh undang-undang. Atas dasar ini, pemilikan tanah oleh sesebuah pihak berkuasa negeri tidak mutlak tetapi tertakluk pada hak sedia ada yang diiktiraf oleh undang-undang.

Prinsip perundangan ini ialah asas pengiktirafan hak tanah Orang Asal di Malaysia termasuk orang asli di Semenanjung Malaysia dan juga penduduk peribumi di Sabah dan Sarawak. Khusus bagi masyarakat orang asli, hak-hak yang diiktiraf di bawah *common law* wujud seiring dengan, atau merupakan pelengkap kepada hak-hak lain yang dilindungi oleh Akta 134.

Adat sebagai Asas dan Penentu bagi Kandungan Hak

Seperti yang dinyatakan di atas, adat atau undang-undang tradisi yang diamalkan oleh kumpulan masyarakat ini merupakan asas atau punca hak milik terhadap tanah adat mereka. Hak milik yang wujud daripada amalan adat ini diiktiraf dan boleh dikuatkuasakan oleh undang-undang. Hak milik ini terus wujud melainkan dihapuskan oleh peruntukan undang-undang statut yang jelas atau oleh perbuatan eksekutif yang dibenarkan undang-undang statut, tetapi hendaklah dengan bayaran pampasan yang wajar (*Kerajaan Negeri Selangor v. Sagong Tasi* [2005] 6 MLJ 289; *Adong bin Kuwau v. Kerajaan Negeri Johor* [1997] 1 MLJ 418; *Superintendent of Lands & Surveys Miri Division v. Madeli bin Salleh* [2008] 2 MLJ 677; *Mabo (No 2)* (1992) 175 ALR 1, 3 (Australia)).

Secara konsepnya, adat diiktiraf oleh *Perlembagaan Persekutuan* sebagai sumber undang-undang (Art 160(2)). Jika dibandingkan dengan undang-undang rasmi, adat adalah lebih besar ruang lingkungannya merangkumi peraturan, amalan, dan kelakuan sehari-hari yang menjadi petunjuk dan aturan dalam hubungan antara ahli keluarga dan komuniti. Hal ini juga sama kedudukannya dengan undang-undang Inggeris apabila adat mereka juga menjadi sumber perundangan berbeza daripada sumber undang-undang yang lain (Braybrooke, 1951).

Walau bagaimanapun, seperti yang dibincangkan di atas, tidak banyak yang ditulis dan diketahui oleh masyarakat luar tentang adat masyarakat orang asli. Perbincangan tentang adat selalunya berkisar pada kumpulan majoriti seperti Melayu serta Orang Asal di Sabah dan Sarawak, orang Cina dan India. Malahan, terdapat adat sesetengah kumpulan ini yang dikanunkan dalam bentuk statut seperti adat harta sepencarian yang diperuntukkan oleh banyak enakmen negeri. Selain itu, di Negeri Sembilan, Enakmen Tanah Adat 1926 antara lain memperuntukkan sistem pendaftaran tanah adat di bawah adat perpatih yang diamalkan oleh orang Melayu di negeri tersebut.

Sungguhpun begitu, wujud statut tidak membawa kesan meniadakan kewujudan adat yang tidak dikanunkan. Mahkamah dalam kes *Nor Anak Nyawai v. Borneo Pulp Plantation Sdn Bhd* [2006] 1 MLJ 256 menegaskan bahawa adat yang tidak bertulis atau dikanunkan tidaklah bermakna tidak mempunyai kuasa undang-undang (*enforceability*) seperti yang dianggap oleh ramai orang. Begitu juga, apabila sesuatu adat dikanunkan, tidak semestinya menghapuskan adat yang tidak dikanunkan. Kedudukan ini juga sama dengan kedudukan undang-undang Islam, iaitu sebahagiannya dikanunkan dalam bentuk statut.

Sama seperti kumpulan masyarakat yang lain, orang asli juga masih diatur kehidupan mereka menerusi adat tradisi tentang pelbagai perkara termasuklah tanah dan sumber keperluan (Mat Nor, 1996; Hamzah, 2012). Adat ini diiktiraf sebagai sebahagian daripada perkara yang membentuk identiti dan jati diri mereka sebagai satu kumpulan yang mempunyai sistem tersendiri. Adat menentukan ruang lingkup hak dan kepentingan mereka terhadap tanah yang mereka diami dan gunakan daripada generasi kepada generasi yang lain. Keadaan ini menunjukkan kepentingan adat dalam masyarakat dan perlu difahami dengan jelas.

Pendudukan sebagai Bukti Hak

Dalam mahkamah khususnya, fakta penting yang perlu bagi pembuktian kewujudan hak tanah adat ialah “pendudukan” atau penghunian (*occupation*) di kawasan tertentu dalam tempoh masa yang lama melangkaui beberapa generasi. Pendudukan tidak semestinya dalam bentuk keberadaan fizikal di dalam sesebuah kawasan. Pendudukan boleh jadi secara tinggal tetap mendiami kawasan tersebut. Pendudukan juga boleh jadi menggunakannya bagi tujuan pertanian seperti ladang dan

dusun. Penghunian ini menunjukkan satu tahap penguasaan atau kawalan terhadap kawasan tersebut yang boleh menghalang orang lain daripada masuk ke kawasan tersebut. Pendudukan tersebut juga berkait rapat dengan pengamalan adat dan tradisi yang berterusan di kawasan tersebut. Secara langsung pendudukan tersebut membentuk “hubungan” komuniti tertentu kepada tanah yang mereka diami (*Superintendent of Lands & Surveys Miri Division v. Madeli bin Salleh* [2008] 2 MLJ 677; *Sangka bin Chuka dan satu lagi v. Pentadbir Tanah Daerah Mersing, Johor* [2016] 8 MLJ 289; *Nor Anak Nyawai (No 1)* [2001] 6 MLJ 241; *Sagong (No 1)* [2005] 6 MLJ 289; *Adong (No 1)* [1997] 1 MLJ 418).

Oleh yang demikian, kawasan hutan yang digunakan oleh masyarakat orang asli untuk mendapatkan pelbagai hasil sama ada dengan memburu dan memancing juga diiktiraf sebagai hak tanah adat jika aktiviti tersebut masih terus diamalkan oleh komuniti dan berkait apat dengan adat mereka *Sangka bin Chuka & Anor v. Pentadbir Tanah Daerah Mersing, Johor* [2016] 8 MLJ 289. Sungguhpun begitu, perubahan dalam kandungan adat yang merupakan norma biasa dalam kehidupan manusia tidak menjejaskan hubungan komuniti dengan tanah mereka *Mohamad bin Nohing v Pejabat Tanah dan Galian Negeri Pahang* [2013] MLJU 291.

Hak terhadap Tanah Adat

Mahkamah juga telah mengiktiraf bahawa masyarakat orang asli, berasaskan adat mereka, mempunyai hak untuk tinggal di atas tanah yang mereka diami. Hak ini bersifat “proprietary”, iaitu satu bentuk hak milikan yang diiktiraf undang-undang. Dalam kes *Sagong Tasi v. Kerajaan Negeri Selangor* [2005] 6 MLJ 289, Mahkamah Rayuan berpendapat bahawa plaintif-plaintif dalam kes itu, yang juga orang Temuan memiliki tanah yang menjadi persoalan dalam kes tersebut dalam bentuk pemilikan komuniti (*customary community title*) kekal sifatnya.

Dalam kes ini, plaintif-plaintif menuntut pampasan bagi kehilangan dan kerugian yang disebabkan oleh pengambilan kawasan tersebut oleh kerajaan bagi tujuan pembinaan lebuhraya. Sebahagian tanah tersebut berada di bawah rizab mengikut Akta Orang Asli 1954. Terdapat bahagian yang tidak dirizabkan yang dituntut oleh masyarakat tersebut sebagai tanah adat. Mahkamah dalam penghakimannya mengesahkan bahawa tanah tersebut merupakan tanah adat komuniti suku Temuan yang mendiami kawasan tersebut yang merupakan hak proprietary mereka. Pemilikan

dan kepentingan terhadap tanah tersebut telah dan boleh diwariskan, iaitu diperturunkan daripada generasi kepada generasi seterusnya. Hak tanah bukan sahaja merangkumi hak untuk tinggal dan bertani di kawasan tersebut, tetapi juga mendapatkan pelbagai hasil bagi sumber kehidupan seperti memburu dan menangkap ikan yang menjadi amalan komuniti terbabit.

Dalam kes *Adong bin Kuwau v. Kerajaan Negeri Johor* [1997] 1 MLJ 418 yang merupakan kes tuntutan tanah pertama oleh orang asli, kedua-dua mahkamah tinggi dan mahkamah rayuan mengiktiraf hak-hak masyarakat orang asli yang tinggal di kawasan yang mereka sering pergi untuk berburu dan mendapatkan pelbagai hasil hutan. Hakim di Mahkamah Tinggi menyimpulkan:

The common law right is the right 'to live on their land as their forefathers had lived' and inheritable to the future generations. This includes, 'the right to move freely about their land, without any form of disturbance or interference and also to live from the produce of the land itself'.

[Hak di bawah common law merupakan hak untuk tinggal di atas tanah mereka seperti nenek moyang mereka dan boleh diwariskan kepada generasi akan datang. Ini termasuk hak untuk bergerak secara bebas di tanah mereka tanpa sebarang gangguan dan juga untuk hidup dari hasil tanah tersebut. Terjemahan penulis]

Begitu juga dengan kes *Mohamad bin Nohing v. Pejabat Tanah dan Galian Negeri Pahang* [2013] MLJU 291. Mahkamah dalam kes tersebut berpendapat bahawa tanah adat orang Semelai, iaitu plaintif dalam kes itu, termasuklah hak untuk menduduki atau mendiami kawasan tersebut secara eksklusif dan menggunakan tanah dan sumbernya meliputi kawasan sekitarnya yang mereka gunakan untuk mendapatkan keperluan harian. Hak untuk memburu dan mencari hasil keperluan di hutan adalah berterusan sungguhpun komuniti tersebut tinggal menetap dengan kemudahan moden seperti sekolah dan hospital.

Dalam permohonan semakan kehakiman, *Sangka bin Chuka dan satu lagi v. Pentadbir Tanah Daerah Mersing, Johor* [2016] 8 MLJ 289, komuniti Jakun di kawasan itu dikehendaki melalui notis am, antara lain, meminta mereka mengosongkan kawasan tanah yang merupakan sebahagian daripada Taman Negara Endau-Rompin, Johor. Permohonan itu dibuat oleh komuniti tersebut terhadap pihak berkuasa tanah negeri untuk membatalkan notis itu dan, antara lain, sebagai perisytiharan bahawa

komuniti tersebut mempunyai hak terhadap tanah adat di kawasan tertentu di taman negara tersebut, kawasan penempatan kampung mereka dan kawasan sekitarnya yang masih mempunyai hubungan tradisi mengikut adat dan amalan mereka. Berdasarkan keterangan yang dikemukakan, Mahkamah Tinggi mendapati bahawa komuniti tersebut mempunyai hak terhadap tanah adat tersebut bukan hanya di kawasan penempatan tetapi juga meliputi kawasan berburu dan mencari pelbagai hasil (*foraging areas*).

Dengan kata lain, hak tanah adat masyarakat Orang Asal tersebut merangkumi hak untuk memperoleh hasil keperluan melalui aktiviti memburu, memancing dan mencari pelbagai hasil hutan dengan syarat aktiviti tersebut merupakan aktiviti yang penting bagi mereka meneruskan kehidupan dan masih diamalkan. Hakim, Mohd Nazlan JC, menyatakan:

In my view, the weight of authorities suggest that lands used for roaming, hunting and foraging cannot be automatically excluded from being deemed to constitute a part of the ancestral and customary lands of the orang asli. When determining the question on the contents and extent of the customary land rights under common law, in situations concerning both settlement sites and the surrounding foraging areas, the fundamental and pivotal question is decidedly one of evidence of occupation, which could but need not be physical in nature, and that of the continuous traditional connection with the lands.

[Pada pandangan saya, autoriti undang-undang menunjukkan bahawa tanah yang digunakan untuk mencari hasil dan memburu tidak boleh dikecualikan secara automatik daripada sebahagian tanah adat Orang Asli. Apabila menentukan persoalan mengenai kandungan dan tahap hak tanah adat di bawah *common law*, dalam situasi mengenai penempatan dan kawasan mencari hasil keperluan, salah satu persoalan asas dan penting adalah bukti pendudukan, yang boleh bersifat fizikal sungguhpun bukan satu kemestian, dan juga amalan tradisi yang berterusan yang menunjukkan hubungan mereka dengan tanah tersebut (Terjemahan penulis)].

Berdasarkan prinsip yang dihuraikan, amalan sebenar sesebuah komuniti adalah penting untuk menentukan sifat dan kandungan hak tanah komuniti tersebut.

Walau bagaimanapun, terdapat kecenderungan dalam beberapa keputusan hakim untuk menghadkan hak komuniti tersebut bagi kawasan

tertentu, iaitu kawasan di bawah kawalan secara langsung komuniti tersebut seperti kawasan penempatan dan pertanian sahaja. Contohnya, dalam kes *Kerajaan Negeri Selangor v. Sagong bin Tasi* [2005] 6 MLJ 289, Mahkamah Rayuan mengesahkan pendapat hakim Mahkamah Tinggi yang tidak mengiktiraf hak adat (*customary right*) terhadap kawasan rayau. Begitu juga di Sarawak, Mahkamah Rayuan dalam *Superintendent Lands & Surveys, Bintulu v. Nor Anak Nyawai* [2006] 1 MLJ 256, membatalkan keputusan Mahkamah Tinggi yang berpendapat komuniti terbabit mempunyai hak terhadap kawasan yang digunakan memburu, memancing dan mengumpulkan hasil hutan yang dirujuk oleh komuniti tersebut sebagai *pemakai menoa*. Akses kepada *pemakai menoa* tersebut merupakan amalan yang lazim bagi masyarakat tersebut. Walau bagaimanapun, dalam menentukan sama ada masyarakat mempunyai hak terhadap *pemakai menoa*, mahkamah memutuskan bahawa perlu terdapat bukti yang mencukupi untuk mewujudkan penghunian yang berterusan.

Alasan bagi pendapat tersebut mungkin bersifat pragmatik apabila Hashim JCA menyatakan bahawa sekiranya tuntutan terhadap *pemakai menoa* dibenarkan, tindakan ini akan mengakibatkan sejumlah kawasan yang sangat luas menjadi hak adat semata-mata apabila mereka menyatakan bahawa mereka telah “merayau” di kawasan tersebut untuk mencari makanan.

Such view is logical as otherwise it may mean that vast areas of land could be under native customary rights simply through assertions by some natives that they and their ancestors had roamed or foraged the areas in search for food.

Kedudukan yang sama juga telah diputuskan oleh Mahkamah Persekutuan dalam kes *Pengarah Hutan, Sarawak & Anor v. TR Sandah Tabau* [2017] 3 CLJ 1. Keputusan ini mentafsirkan seksyen 5 (1) Kanun Tanah Sarawak, yang pada pandangan penulis tidak terpakai kepada kedudukan tanah orang asli di Semenanjung Malaysia. Pendapat pragmatik ini gagal menghargai sistem tanah adat sepenuhnya, sedang mahkamah menerima prinsip adat yang menjadi asas kepada hak mereka, tetapi mahkamah telah enggan memberikan kesan sepenuhnya kepada mereka (Bulan & Locklear, 2009).

Dalam kes mutakhir, *Mesara Long Chik v. Pengarah Tanah dan Galian Pahang* [2018] 1 LNS 1009 masyarakat Semoq Beri, iaitu kumpulan masyarakat orang asli Sen’oi menuntut satu perisytiharan

bahawa mereka mempunyai hak dan kepentingan terhadap kawasan tanah kira-kira 12 ekar di daerah Maran. Mereka mendakwa bahawa walaupun mereka telah berpindah dari kawasan itu, mereka telah mewarisi tanah tersebut daripada nenek moyang mereka dan kerap mengunjungi tanah tersebut yang ditanam dengan pelbagai pokok buah-buahan yang hasilnya digunakan dijual bagi keperluan harian. Mereka juga telah cuba pada tahun 1985 dan 1989 membuat permohonan kepada pihak berkuasa bagi geran tanah tetapi tidak mendapat maklum balas positif. Namun begitu, pada tahun 2004, suatu lesen pendudukan sementara telah dikeluarkan oleh pihak berkuasa negeri kepada seorang individu yang kemudiannya telah memusnahkan pokok-pokok di kawasan yang dituntut oleh plaintif. Oleh yang demikian, plaintif telah membawa kes ini ke mahkamah.

Mahkamah Tinggi di Kuantan dalam penghakimannya, mendapati bahawa plaintif telah membuktikan hak mereka terhadap tanah tersebut yang diiktiraf dan boleh dikuatkuasakan oleh *common law*. Walau bagaimanapun, sungguhpun mahkamah mengakui bahawa mereka mempunyai hak yang sah terhadap tanah tersebut, yang disebut sebagai “geran adat” di bawah *common law*, mahkamah hanya membenarkan pampasan untuk pokok-pokok di atas tanah tersebut mengikut seksyen 11 Akta 134, yang bagi hemat penulis, merupakan asas yang tidak begitu tepat.

Setakat ini, kes tuntutan hak tanah melibatkan masyarakat orang asli adalah terhad kepada persoalan tanah adat. Prinsip ini tidak boleh dilanjutkan kepada tanah yang diduduki orang asli berikutan penempatan semula yang sering berlaku menerusi inisiatif kerajaan. Tanah penempatan baharu ini mungkin tidak memenuhi prinsip tanah adat di bawah *common law*. Walau bagaimanapun, Azman J dalam kes *Pedik bin Busu v. Yang Dipertua Majlis Daerah Gua Musang* [2010] 5 MLJ 849, menyatakan dalam bentuk obiter, bahawa orang asli dalam kes tersebut mempunyai hak pemilikan terhadap tanah yang telah diberikan kepada mereka melalui Skim Penempatan Semula sungguhpun tiada geran diberikan.

Larangan Pindah Milik

Seperti yang dinyatakan sebelum ini, mahkamah juga memutuskan bahawa tanah di bawah adat tidak boleh dipindah milik, iaitu pemilikannya tidak boleh dipindahkan mahupun dijual. Dalam kes *Kerajaan Negeri Johor v. Adong bin Kuwau* [1997] 1 MLJ 418, hak tanah adat adalah terhad, iaitu tanah ini tidak boleh dijual mahupun disewa. Begitu juga hasil daripada

tanah tersebut juga tidak boleh dijual secara komersial. Jadi mahkamah telah menyamakan kedudukan tanah dengan hasil daripada tanah tersebut yang mungkin suatu khilaf. Telah menjadi amalan dan kebiasaan masyarakat orang asli sejak sekian lama dan terbukti dalam banyak kajian antropologi bahawa komuniti orang asli mempunyai sejarah perdagangan melibatkan hasil hutan (Fui LF, 1992; Tachimoto, 2001).

ORANG ASLI TEMUAN DAN TANAH ADAT

Berdasarkan kerangka prinsip *common law* yang dihuraikan sebelum ini, kajian ini menyelidik amalan berkaitan tanah oleh masyarakat yang dikaji melalui lensa kajian kes. Bahagian ini menerangkan hasil kajian berkaitan amalan masyarakat orang asli Temuan di Negeri Sembilan dengan memfokuskan kepada tiga buah kampung di negeri ini.

Terdapat 67 kampung Orang Asli di Negeri Sembilan dengan jumlah penduduk seramai 10 563 orang setakat pada tahun 2015. Jumlah tersebut merupakan 10% daripada jumlah keseluruhan penduduk Negeri Sembilan (1 098 500 pada 2015). Sebahagian besar daripada masyarakat orang asli berketurunan Temuan. Jumlah populasi mereka pada tahun 2015 adalah 7884, iaitu kira-kira 75% daripada jumlah orang asli di negeri ini. Satu lagi kumpulan kecil orang asli yang tinggal di Negeri Sembilan ialah komuniti Semelai yang kebanyakannya tinggal berhampiran kawasan sempadan Negeri Sembilan-Pahang. Kedua-dua kumpulan kecil ini berada di bawah kelas Melayu-Proto. Kumpulan Melayu Proto dipercayai telah menduduki kawasan selatan semenanjung sejak 2000-5000 tahun dahulu (Nicholas, 2000).

Masyarakat Temuan ialah keturunan penduduk terawal di Negeri Sembilan dan dipercayai telah berhijrah dari kawasan sekitar Sumatera dan Kalimantan (Borneo) (Ibrahim, 2002; Salleh, 2017). Secara fizikal orang Temuan tidak dapat dibezakan daripada orang Melayu. Bahasa mereka juga dianggap sebagai dialek Melayu, tetapi dengan beberapa istilah khas yang tersendiri dan sedikit berbeza bunyinya daripada bahasa Melayu (Dentan *et al.*, 1997). Berkenaan dengan sistem kepercayaan, majoriti masyarakat Temuan mengamalkan kepercayaan nenek moyang mereka yang mencerminkan kepercayaan mereka terhadap alam semangat seperti semangat hutan, semangat jahat dan penghormatan para leluhur. Sebilangan kecil daripada mereka menganut agama Islam dan Kristian (Portal Data Terbuka Malaysia, 2018).

Adat Perpatih yang Diamalkan oleh Masyarakat Temuan

Sama seperti majoriti orang Melayu di Negeri Sembilan dan Nanning di Melaka, masyarakat Temuan juga mengamalkan Adat Perpatih sebagai budaya mereka dengan sedikit variasi dalam kalangan pelbagai masyarakat di negeri ini (R. M. Salleh, 2017). Adat Perpatih merupakan satu bentuk adat yang diamalkan oleh masyarakat di Negeri Sembilan. Adat ini berbeza daripada adat yang diamalkan oleh masyarakat Melayu lain di Semenanjung Malaysia yang dikenali sebagai Adat Temenggung.

Dipercayai bahawa Adat Perpatih seperti yang diamalkan di Negeri Sembilan hari ini berkembang dan dibentuk oleh pelbagai adat masyarakat yang bermigrasi dalam satu siri penghijrahan dari Minangkabau melalui Siak, kedua-duanya berada di Sumatera, dengan adat penduduk sedia ada, iaitu orang Temuan. Adat Minangkabau, yang dikenal sebagai “Tarik Baleh” atau “Simumbang Jatuh” ialah asal usul adat di Minangkabau. Apabila orang dari Minangkabau berhijrah ke Siak, mereka membawa adat dan budaya mereka yang kemudiannya berubah sedikit demi sedikit dipengaruhi oleh budaya di tempat baharu, yang dirujuk sebagai “Adat Langkah Baru”. Kemudian, gelombang penghijrahan seterusnya dari Siak ke kawasan selatan sebahagian daripada Semenanjung Malaysia membawa bersama-samanya adat tersebut dan membentuk adat yang diamalkan oleh penduduk sedia ada pada masa itu, disebut sebagai “Adat Benar”. Dengan kata lain, Adat Perpatih ialah hasil gabungan adat-adat berbeza yang diasimilasikan menerusi pertembungan budaya. Adat ini dipercayai terus diamalkan sehingga kini, dikatakan telah mencecah lebih 650 tahun, oleh majoriti orang Melayu di Negeri Sembilan dan juga masyarakat Temuan.

Adat Perpatih dicirikan oleh struktur sosial bersifat matrilineal. Salah satu aspek yang penting dalam adat ini, keturunan seseorang ditentukan menerusi keturunan ibu. Hal ini juga menentukan aspek kehidupan lain termasuklah sistem politik, ekonomi, sosial, moral dan budaya masyarakat tersebut.

Kepimpinan Komuniti

Bagi masyarakat Temuan, kampung dibentuk daripada sekumpulan orang yang dihubungkan menerusi pertalian darah, pewarisan dan tempat (H. Salleh, 1989). Secara amnya, mereka mempunyai satu hierarki kepimpinan tertentu yang terdiri daripada Batin, Sandang, Jenang, Jekerah / Jengkerah, serta sejumlah Pelimas / Panglimas (H. Salleh, 1989). Barisan kepimpinan

ini membentuk “Lembaga Adat” yang berfungsi untuk mentadbir adat dalam komuniti mereka seperti urusan perkahwinan, perceraian dan perwarisan harta. Kajian ini mendapati sistem tersebut masih diamalkan di ketiga-tiga kampung tersebut. Walau bagaimanapun, di Parit Gong, “Sandang” dikenali sebagai “Tok Mangku”, yang membawa maksud yang sama. Parit Gong juga mempunyai lebih banyak bilangan “Pelima”.

Khususnya, Batin merupakan ketua yang bertanggungjawab menjaga adat. Malahan beliau digelar sebagai penjaga adat dan biasanya dirujuk untuk menyelesaikan pertikaian dalam sesebuah komuniti. Batin dibantu oleh naibnya (*Sandang*) dan juga pemimpin yang lain. *Tok Mangku* atau *Sandang* bertindak sebagai hakim yang ditugaskan membuat keputusan apabila terdapat pertikaian yang melibatkan anggota masyarakat. *Jekerah* dan *pelima* berfungsi seperti ahli jawatankuasa yang membantu pentadbiran kampung dan kegiatan upacara dalam masyarakat.

Pelantikan pemimpin, terutama di Parit Gong dan Langkap, juga dibuat mengikut adat perpatih yang mementingkan keturunan sebelah ibu. Di bawah sistem ini, semua kepimpinan utama, iaitu “Batin, Sandang / Tok Mangku” dan “Jenang” mesti dipilih daripada anak lelaki sebelah perempuan. Menurut Hood Salleh, ahli antropologi tersohor yang mengkaji tentang masyarakat orang asli, beberapa syarat perlu diperhatikan bagi pelantikan itu. Pertama, orang yang dilantik mestilah daripada “perut” dan “telapak” yang betul. Kedua, orang yang dipilih mestilah dewasa, tanpa kecacatan fizikal dan mental yang serius, seorang yang baik budi pekerti serta tidak tamak (“hakap”) dan memiliki pengetahuan yang baik tentang adat dan tradisi masyarakat (H. Salleh, 1989). Keputusan mengenai pelantikan pemimpin adat dibuat oleh komuniti menerusi perundingan dengan ahli komuniti.

Selain sistem adat, setiap kampung juga mempunyai struktur jawatankuasa pentadbiran yang diketuai oleh seorang pengerusi. Ahli jawatankuasa tersebut dilantik oleh jabatan kerajaan khusus untuk hal ehwal Orang Asli yang ditubuhkan di bawah Akta 134. Jawatankuasa ini berfungsi terutamanya untuk membantu pentadbiran dan pengurusan sesebuah kampung. Kedua-dua struktur kepimpinan komuniti ini wujud bersama dan seharusnya dapat lengkap-melengkapi satu sama lain.

Penggunaan Tanah dan Tanah Pusaka/Adat

Ketiga-tiga kampung ini diisytiharkan sebagai Rizab Orang Asli seperti yang diperuntukkan di bawah Akta 134. Bagi Parit Gong, saiz rizab kira-kira 700 ekar yang diwartakan sekitar tahun 2015 selepas menunggu kira-kira 50 tahun permohonan. Kawasan yang dirizabkan bukan hanya meliputi kawasan penempatan yang didiami pada masa ini tetapi juga kawasan “kampung lama” yang dahulunya didiami oleh generasi terdahulu. Kawasan ini mereka anggap sebagai tanah pusaka atau tanah adat yang diwarisi daripada nenek moyang mereka. Kawasan tanah adat tersebut, yang terletak di dalam hutan di sekeliling kampung Parit Gong tersebut mempunyai pokok-pokok buah yang masih mengeluarkan hasil dan menjadi sumber pendapatan kepada penduduk kampung. Terdapat juga di kawasan tersebut, tanah perkuburan yang masih digunakan. Penduduk di Parit Gong mengharapkan agar kawasan hutan di sekeliling kampung mereka selain tanah yang dianggap sebagai tanah adat dirizabkan juga di bawah Akta berkenaan kerana terdapat penduduk yang bergantung pada kawasan tersebut sebagai mata pencarian.

Di Langkap, saiz kawasan mereka yang dirizabkan ialah kira-kira 1200 ekar merangkumi kawasan kampung, kebun dan ladang. Walau bagaimanapun kawasan yang dirizabkan tidak meliputi kawasan yang mereka anggap sebagai tanah adat atau pusaka yang terletak di Rizab Hutan Berembun. Saiz kawasan yang dirizabkan bagi Kampung Bukit Kepong adalah lebih kecil, iaitu hanya 220 ekar meliputi kawasan penempatan kampung dan ladang getah yang dimiliki oleh penduduk kampung.

Penduduk di kampung Bukit Kepong telah tinggal di kampung tersebut sejak pembukaan kampung tersebut pada tahun 1914. Sebelum itu, generasi terdahulu tinggal dalam unit-unit keluarga kecil berjauhan antara satu sama lain di sekitar kawasan penempatan semasa. Sebaliknya, masyarakat Langkap dan Parit Gong telah dipindahkan oleh kerajaan di kawasan penempatan semasa masing-masing pada tahun 1940-an dan 1972, disebabkan terutamanya oleh masalah gerakan komunis pada masa itu. Jadi, ketiga-tiga komuniti tersebut telah tinggal di sekitar lokasi penempatan bagi tempoh masa yang lama. Penduduk kampung di Parit Gong telah tinggal di sekitar penempatan tersebut sejak lebih kurang seabad yang lalu (Raffie’i, 1973).

Sungguhpun mereka telah berpindah dari kawasan asal yang terdapat di sekitar hutan di penempatan semasa, penduduk menganggap kawasan asal ini sebagai milik mereka. Mereka merujuk kawasan

tersebut sebagai *tanah pusako* yang bermaksud tanah yang diwariskan daripada nenek moyang mereka. Kawasan ini mempunyai sempadan yang tertentu dan dimiliki oleh ahli keluarga yang mewarisi tanah tersebut. Kawasan tanah ini biasanya ditanam dengan pelbagai pokok buah yang menghasilkan pendapatan tahunan yang sangat baik bagi mereka.

Hampir kesemua ahli komuniti di ketiga-tiga kampung tersebut menguruskan ladang getah berskala kecil. Sebahagian kecil penduduk mempunyai ladang kelapa sawit. Kawasan tanah yang digunakan untuk perladangan tersebut asalnya merupakan kawasan berhutan. Kawasan ini dibuka dan diusahakan oleh penduduk kampung yang menjadi kebiasaan pada masa itu. Oleh yang demikian, tanah yang diusahakan ialah milik individu atau keluarga yang mengerjakan tanah tersebut. Persempadanan bagi kawasan ladang tersebut biasanya ditandakan dengan pokok buah-buahan atau pokok pinang yang biasanya diketahui oleh penduduk kampung. Sekiranya terdapat sebarang pertikaian tentang persempadanan, hal ini boleh dirujuk kepada ahli lembaga adat.

Menurut semua Batin di tiga kampung yang ditemui, Batin boleh memperuntukkan kawasan tertentu di kawasan penempatan kampung kepada keluarga baharu yang tidak mempunyai tanah. Walau bagaimanapun, dengan jumlah penduduk yang semakin bertambah, ruang kosong di kawasan penempatan mereka juga semakin terhad.

Pewarisan Tanah Adat

Pewarisan tanah berikutan kematian penduduk dibuat mengikut sistem matrilineal terutamanya di Parit Gong dan Langkap. Berdasarkan adat perpatih, tanah adat diwariskan kepada anak perempuan. Bagi mereka, anak perempuan akan menjaga tanah bagi kepentingan komuniti. Anak perempuan berfungsi sebagai pemegang amanah terhadap tanah milik masyarakat. Sementara itu, golongan lelaki diharapkan untuk bekerja dan mencari harta miliknya sendiri. Anak lelaki juga akan berkahwin dan bekerja di tanah milik isterinya. Apabila seorang lelaki daripada luar yang berkahwin dengan wanita daripada masyarakat tersebut perlu tinggal di kampung isterinya dan mengusahakan tanah milik isterinya. Beliau juga diharapkan menyokong kepimpinan kampung dan membantu dalam pelbagai urusan komuniti seperti keraian dan majlis perkahwinan.

Walaupun bagaimanapun, peraturan adat perpatih bagi pewarisan tanah adat sudah jarang diamalkan di Bukit Kepong. Batin menyatakan bahawa

peraturan itu tidak lagi relevan dengan masyarakat mereka kerana kebanyakan penduduk kampung lelaki dan perempuan dalam komuniti tersebut bekerja.

Jual Beli atau Pertukaran Tanah

Secara umumnya tanah adat yang diwarisi tidak boleh dijual melainkan dalam kes sangat memerlukan sungguhpun hal ini jarang berlaku. Tanah hanya boleh dijual kepada penduduk kampung yang sama. Batin dan lembaga adat menjadi saksi bagi urusan jual beli tanah di antara penduduk. Peraturan ini bagi memastikan tanah komuniti kekal milik komuniti sahaja.

Kawasan Rayau

Di Parit Gong dan Langkap, kawasan hutan di sekeliling kampung dan tanah adat dianggap oleh masyarakat sebagai *tanah rayau*. Kawasan ini terletak di dalam rizab hutan, hasil hutan seperti *petai*, rotan dan buah-buahan dan beberapa jenis haiwan kecil merupakan sumber penting sebagai bahan makanan atau dijual bagi mendapatkan wang tunai sebagai pendapatan. Sesetengah penduduk kampung, terutama mereka yang tidak mempunyai ladang getah atau kelapa sawit bergantung pada kawasan ini untuk menambah pendapatan.

Berbeza dengan tanah nenek moyang yang dimiliki oleh unit keluarga dalam komuniti, kawasan rayau tersebut tidak dimiliki oleh sesiapa. Sungguhpun secara bandingan hanya sebilangan kecil penduduk yang pergi ke kawasan hutan untuk mendapatkan pelbagai hasil keperluan, kawasan rayau tersebut tetap dianggap sebagai sumber yang penting bagi pendapatan ahli komuniti. Mereka menganggap akses kepada kawasan tersebut sebagai hak mereka.

Tanggungjawab Tanah dan Masyarakat

Satu tema yang konsisten dalam perbualan dengan semua penduduk yang ditemui di ketiga-tiga kampung ialah tanggungjawab kepimpinan komuniti dan ahli untuk menjaga komuniti semasa dan generasi akan datang. Tanggungjawab ini mencerminkan konsep hidup bermasyarakat yang sangat rapat dalam kalangan komuniti ini. Bagi tujuan ini, tanah merupakan unsur utama yang menyatukan ahli masyarakat. Mereka

menekankan berulang kali bahawa menjaga tanah adalah penting bagi masyarakat. Tanah yang digunakan untuk pertanian hendaklah sentiasa diusahakan agar dapat memberikan manfaat dan boleh diwariskan kepada anak-anak generasi seterusnya. Sesungguhnya bagi mereka, tanah yang mereka diami bersama menjadi asas kepada kehidupan bermasyarakat yang tidak dapat dipisahkan. Penduduk mungkin keluar dan bekerja di tempat lain, namun mereka akan sentiasa kembali ke tempat asal.

KESIMPULAN

Makalah ini menggariskan konsep, penggunaan dan amalan yang berkaitan dengan tanah masyarakat Temuan di Negeri Sembilan berasaskan kajian kes tiga komuniti. Perbincangan ini berlandaskan prinsip *common law* yang dibentuk menerusi kes-kes melibatkan tuntutan tanah masyarakat Orang Asal di negara ini. Melalui kes-kes tersebut, mahkamah telah mengiktiraf bahawa tanah yang didiami oleh masyarakat Orang Asal dimiliki oleh mereka yang bersifat tuan punya (*proprietary*), dan mereka mempunyai hak dan kepentingan yang diiktiraf undang-undang untuk tinggal di atas tanah tersebut dan menggunakannya. Hak tersebut terbit daripada adat masyarakat tersebut yang merupakan sumber perundangan dan oleh itu boleh dikuatkuasakan undang-undang. Mahkamah juga dalam beberapa kes memutuskan hak tanah adat tersebut turut merangkumi kawasan rayau, iaitu tempat ahli komuniti memperoleh hasil keperluan seharian melalui aktiviti memburu, memancing dan mencari pelbagai hasil hutan dengan syarat aktiviti tersebut merupakan aktiviti yang penting bagi mereka meneruskan kehidupan dan masih diamalkan. Walau bagaimanapun didapati terdapat beberapa kes pihak hakim enggan mengiktiraf hak tersebut, sungguhpun kawasan tersebut telah menjadi kebiasaan oleh masyarakat orang asli melakukan aktiviti, kawasan tersebut penting, dan mereka bergantung padanya.

Dalam pada itu, data daripada kajian kes menunjukkan bahawa masyarakat orang asli Temuan melihat tanah dan kawasan yang mereka tinggal, bertani dan sebagainya sebagai satu “kawasan” ataupun “wilayah” milik komuniti. Di dalamnya, keluarga dalam komuniti tertentu mempunyai pemilikan terhadap kawasan tertentu yang mempunyai kegunaan pelbagai dengan sempadan tertentu. Pemilikan tanah ini termasuk tanah yang diwariskan oleh generasi keluarga terdahulu mengikut peraturan adat mereka. Tanah adat tersebut tidak boleh dijual beli, kecuali apabila keadaan

sangat mendesak. Tanah adat hanya boleh dijual kepada ahli komuniti sahaja dan hal ini jarang berlaku. Dengan cara ini, tanah akan kekal milik komuniti mereka sahaja. Tanah ini perlu dijaga oleh ahli komuniti untuk kesejahteraan komuniti mereka pada masa ini serta untuk generasi yang akan datang.

Seiring dengan itu, di dalam wilayah tersebut, beberapa kawasan di sekitar penempatan dan kawasan pertanian adalah penting sebagai kawasan rayau yang berfungsi sebagai zon penyangga (*buffer zone*) kepada ahli yang memerlukan. Di kawasan ini, sesiapa sahaja boleh mendapatkan pelbagai hasil. Bagi mereka walaupun pada masa ini hanya sejumlah kecil dari komuniti yang bergantung sepenuhnya pada kawasan ini, dan hak ini perlu dipertahankan. Memahami konsep tanah komuniti ini sebagai “wilayah” dan bukannya dipisahkan sebagai kawasan berbeza mengikut penggunaan mungkin lebih sesuai mengikut amalan mereka.

Oleh sebab aktiviti ekonomi utama yang diamalkan oleh ketiga-tiga komuniti ialah aktiviti pertanian, tanah dianggap sebagai salah satu elemen asas yang mereka pelihara. Tanah menyatukan dan menjadi satu bentuk perlindungan pada masa yang sama. Selain itu, daripada perbincangan makalah ini, adalah jelas bahawa, masyarakat orang asli juga mempunyai “sistem perundangan” mereka sendiri yang diatur oleh adat dan sistem komuniti yang tersusun dengan konsep wilayah tersendiri.

Pengetahuan dan kefahaman masyarakat di negara ini terhadap komuniti minoriti Orang Asli serta amalan mereka mungkin mampu membuka jalan ke arah dan perubahan dasar dan undang-undang yang memberikan perlindungan yang lebih baik kepada mereka dari sudut pengiktirafan terhadap pemilikan tanah adat oleh masyarakat tersebut. Hal ini selaras dengan matlamat pembangunan lestari khususnya matlamat mengakhiri kemiskinan (Matlamat 1). Bagi mencapai matlamat ini, petunjuk yang digariskan termasuklah hak terhadap pegangan tanah yang selamat, iaitu pemilikan yang diiktiraf undang-undang serta hak yang saksama kepada sumber ekonomi (Sasaran 1.4). Langkah tersebut diharapkan dapat menyumbang kepada penyelesaian isu pemilikan tanah yang dihadapi oleh masyarakat orang asli.

PENGHARGAAN

Penulis ingin mengucapkan terima kasih kepada Bank Rakyat, Universiti Sains Islam Malaysia dan Pusat Penyelidikan Mizan bagi sumbangan kewangan projek penyelidikan ini, di bawah Kod Geran: USIM/BANKRAKYAT_K8/052002/FSU/42718. Kami juga mengucapkan terima kasih kepada Jabatan Kemajuan Orang Asli yang memberi kebenaran kepada kami untuk menjalankan penyelidikan ini. Setinggi penghargaan juga kepada semua pemimpin Kampung Orang Asli Parit Gong, Kampung Orang Asli Langkap, dan Kampung Orang Asli Bukit Kepong yang memberi kerjasama baik berkongsi maklumat. Kami juga berterima kasih untuk menerima komen dan cadangan dari Profesor Emeritus Dato' Dr Hj Hood Mohd Salleh serta En Mohd Khairil Hisham bin Mohd Ashaari, Kurator, Galeri Tuanku Jaafar dalam proses penyelidikan ini. Semoga makalah ini memberi manfaat.

RUJUKAN

- Adong bin Kuwau v Kerajaan Negeri Johor [1997] 1 MLJ 418.
Akta Orang Asli 1954 (Akta 134).
Akta Perhutanan Negara 1984 (Akta 313).
Akta Pemuliharaan Hidupan Liar 2010 (Akta 716).
AL, L. Y. (2009). Intestinal Parasitic Infections Amongst Orang Asli (Indigenous) In Malaysia: Has Socioeconomic Development Alleviated The Problem? *Tropical Biomedicine*, 26(2), 110–122.
Anaya, S. J. (2009). *International Human Rights and Indigenous Peoples*. New York: Aspen Publishers.
Aun, W. M. (2005). *Malaysian Legal System* (Second ed.). Petaling Jaya: Pearson Malaysia.
Braybrooke, E. K. (1951). Custom as a Source of English Law. *Michigan Law Review*, 50(1), 71-94.
Bulan, R., & Locklear, A. (2009). *Legal Perspectives on Native Customary Land Rights in Sarawak*. Kuala Lumpur: Suhakam (Human Rights Commission of Malaysia).
Carey, I. (1976). *Orang Asli: The Aboriginal Tribes of Peninsular Malaysia*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
Ching, G. S., Kiong, W. S., Abdillah, K. K., Zamhari, S. K., Masri, M. S., Perumal, C., Leong, J. P. C. (2016). Applying territorial approach to rural agribusiness development in Malaysia's aboriginal (Orang Asli) settlements: A comparative study of Pos Balar, Kelantan and Pos Sinderut, Pahang. *Malaysian Journal of Society and Space*, 12(4), 109 - 115.

- Dentan, R. K., Endicott, K., Gomes, A.G., & Hooker, M.B. (1997). *Malaysia and the Original People: A Case Study of the Impact of Development on Indigenous Peoples*. Boston: Allyn and Bacon.
- Hamzah, H. (2011). *Rights and Interests in Land among the Orang Asli in the State of Pahang: A Case Study* (Unpublished PhD Thesis). International Islamic University Malaysia.
- Hamzah, H. (2012). *Rights and Interests in Land Among the Orang Asli in Pahang: Orang Asli and Customary Land Rights*. LAMBERT Academic Publishing
- Hasni, N. H., Halim, S. A., Omar, M., & Ghazali, N. (2017). Food Security among Orang Kintak in Pengkalan Hulu, Perak. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(3).
- Human Rights Commission of Malaysia (Suhakam). (2013). *Report of the National Inquiry into the Land Rights of Indigenous Peoples*. Kuala Lumpur: Suhakam.
- Ibrahim, N. (2002). Tanah Adat, Dulu, Kini dan Akan Datang. *Warisan Jurnal Persatuan Sejarah Malaysia*, 65
- Idris, S. M. (16 March 2010). The Sorry State of Orang Asli Health. *Malaysiakini*. Retrieved from <http://www.malaysiakini.com/letters/126725>
- Idrus, R. (2011). The Discourse of Protection and the Orang Asli in Malaysia. *Malaysian Studies*, 29(Suppl. 1), 53-74.
- Fui, L.H. (1992). Aboriginal Communities and the International Trade in Non-Timber Forest Products: The Case of Peninsular Malaysia. John Dargavel and Richard P Tucker (Eds), *Changing Pacific Forests: Historical Perspectives on the Forest Economy of the Pacific Basin*: Forest History Society, 77
- Kerajaan Negeri Selangor v. Sagong Tasi [2002] 2 MLJ 591
- Mabo (No 2)* (1992) 175 ALR 1 (Australia).
- Mat Nor, H. (1996). *Dasar Tanah dan Guna Tanah dalam Konteks Pembangunan Ekonomi Masyarakat Semai: Kajian kes di empat buah kampung Orang Asli di daerah Batang Padang, Perak (Land and the Orang asli Communities: Case Study at four Orang Asli villages at Batang Padang, State of Perak)*. Fakulti Sains Kemasyarakatan dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Mesara Long Chik v. Pengarah Tanah Dan Galian Pahang [2018] 1 LNS 1009.
- Mohamad bin Nohing v. Pejabat Tanah dan Galian Negeri Pahang [2013] *MLJU* 291.
- MN Tachimoto. (2001). *The Orang Hulu: A Report on Malaysian Orang Asli in the 1960s*. Center for Orang Asli Concerns.
- Nicholas, Colin. (2000). *The Orang Asli and the Contest for Resources*. International Work Group for Indigenous Affairs.
- Nor Anak Nyawai v. Borneo Pulp Plantation Sdn Bhd dan lain-lain [2001] 6 *MLJ* 241.

- Pedik bin Busu v. Yang Dipertua Majlis Daerah Gua Musang [2010] 5 *MLJ* 849.
- Pengarah Hutan, Sarawak & Anor v. TR Sandah Tabau [2017] 3 *CLJ* 1.
- Portal Data Terbuka Malaysia. (2018). *Penduduk Orang Asli Mengikut Agama Mac 2018*. <http://www.data.gov.my/data/ms_MY/dataset/penduduk-orang-asli-mengikut-agama-mac-2018>
- Raffie'i, B. A. (1973). *Parit Gong: An Orang Asli Community in Transition*. University of Cambridge.
- Sagong Tasi v Kerajaan Negeri Selangor [2005] 6 *MLJ* 289.
- Salleh, H. (1989). Bases of Traditional Authority among the Orang Asli of Peninsular Malaysia. *Akademika*, 35, 75-86.
- Salleh, R. M. (2017). *Sejarah Pengamalan Adat Perpatih di Negeri Sembilan*. Jabatan Muzium Malaysia.
- Sangka bin Chuka & Anor v Pentadbir Tanah Daerah Mersing, Johor [2016] 8 *MLJ* 289.
- Suhakam. (2010). *Laporan Status Hak Pendidikan Kanak-kanak Orang Asli (Report on the Status of Education Rights of the Orang Asli Children)* (Vol. 2013). Kuala Lumpur: Suhakam.
- Superintendent of Lands & Surveys Miri Division v Madeli bin Salleh [2008] 2 *MLJ* 677.
- Superintendent of Lands & Surveys, Bintulu dan satu lagi v Nor Anak Nyawai [2006] 1 *MLJ* 256.
- United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*, GA Res 61/295, UN GAOR, 61st sess, Agenda Item 68, UN Doc A/RES/61/295, adopted 13 September 2007.

Diperoleh (*received*): 29 September 2019

Diterima (*accepted*): 02 November 2019